

Emlékcserépek a „glasznosztj” mozaikjából

– ÚTIJEGYZETEK –

1.

A „glasznosztj” nyíltságot, őszinteségét jelent oroszul, valóságos gyakorlatában azonban még sohasem találkoztam vele, sem négyéves hadifogságom, sem egyéb jellegű szovjetunióbeli időzéseim alatt. Első kényszer-kiérkezésem, 1945 nyara, és a legutolsó szabad, 1987 áprilisa, a szembesülés között szinte emberöltő tűnt tova, s boldog vagyok, hogy mostani tapasztalataimról – melyekhez a Szovjetunió és népei történelmének, kultúrájának és művészetének meglehetősen ismerete adja a háttérrel –, elsősül azoknak számolhatok be, akiknek lassan két évtizede a kenyerét eszem: a VÍZÉP dolgozóinak.

Az út jellege is olyan volt, mint a magyar író társadalmi szerepe. Akkor is hivatalos, ha csak félig az, hiszen, mint Petőfi Sándor céhének méltatlan bár, de elrendelt tagjai, akkor is népünk nagykövetei vagyunk, ha nem neveznek ki a nagy, gótikus palotában, hiszen tizenöt millió anyanyelv-testvérünk képviselőjében, szolgálatában utazunk.

S ez mindjárt, szinte még a „senkiföldjén”, Záhony és Csap között, a határállomáson kiderül. Útlelvizsgálat – szótlánul, vámvizsgálat „magyarul”. Szinte formális, csak a nyalábnyi sajtóírású könyvem okoz némi gondot a móríczzsigmondi szép tiszaháti-beregi beszédű vámos főhadnagynak, amit meg is kérdez:

- Egy fajtából miért hoz ennyit?
- Mert az én szülőteim, s ajándékba viszem őket.
- Megnézi a borítólapon „fület”, rajta a fényképemet, végig mér, s már kér:
- Nem vehetnék belőlük egyet, bácsi?
- A szívemet csak ajándékba adom!

Nevére dedikálom (szép magyar neve van), hálásan köszöni, s amikor hét múltával hazafelé jövünk, az ügyeletes utóda ezzel forgatja az útlevelemet:

- Ön az a vengerszki piszátyelj... magyar író?
- Én!
- Szpazsibo, köszönöm. A vámvizsgálat kész. Jó utat kívánok...

S ebből is megmérhető szovjet kollégáim, Raszputyin, Jevtusenko, Rozgyesztvenszkij, Csingiz, Ajtmatov és társaik „rangja”, akik kongresszusokon nemcsak a természetromboló örültek tervét, a szibériai folyamok északról délre fordítását akadályozták meg, a Glaznosztj valóra váltója, Gorbacsov főtitkár jelenlétében, hanem elérték a nagy, Nobel-díjas klasszikus, Borisz Paszternák, és kiátkozott műve, a Doktor Zsivágó tisztességének helyreállítását is, miközben - mint alább olvasható leszen -, jónéhány szovjet honpolgár még mindig Sztálin képmását mutogatja gépkocsijának hátulsó ablakában.

2.

Ha vendégségbe megyünk, általában ünneplőbe öltözünk. Nép esetében ez történelmének, néprajzának, kultúrájának, nemzeti karakterének viszonylagos ismerete, s annak a kapcsolatnak elfogulatlan körülménye is, mely népünkhöz fűzi.

Látogatásom történelmi nosztalgiákkal és bajtársi emlékekkel teljes színtere Kárpát-Ukrajna, pontosabban az Ukrán Sz. Sz. R. Kárpátontúli megyéje, a honfoglalástól (896) 1920-ig, majd 1939-től 1944-ig Magyarország integráns része volt, Ung, Bereg, Ugocsa, részben Máramaros vármegyék közigazgatási keretei között, magukat hol ruszinnak, hol ruthénak, hol kárpátukrának nevező többségi, ortodox és görögkatolikus őslakossággal, melyhez a városokban és a Tisza mentén jelentős magyar (jelenleg mintegy 200 ezres) jelenlét járult. Legendáik szerint egy felkelő hercegük (knyáz) vezette őket ide a VIII-IX. század táján, később azonban ők lettek a Rákócziak „leghívségesebb népe”. Magától a vereckei bírótól, Sztároszta bácsitól halottam azt a népmesét, 1940-ben, melyben így marasztalják a menekülő

Nagyságos Fejedelmet: „Ne hagyj el minket Fényességes Knyáz Urunk, mert akkor elhagy az Isten!” Ma is számtalan nemesi oklevél (kutyabőr) látható még, melyet II. Rákóczi Ferenc adományozott „vitéz rusznyákjainak”...

De valóságos tény az is, hogy a Rákóczi szabadságharc után a kárpátaljai népek, ruthének, magyarok, zsidók, románok a „Schönborn grófok birodalmában” olyan nyomorúságba kerültek, hogy a századfordulón Darányi Ignác földművelésügyi miniszter kormánybiztost nevezett ki helyzetük tanulmányozására, mert tízezrével vándoroltak Amerikába, s ezen még a helyükre birtokosult Csehszlovák Köztársaság sem enyhített sokat. 1938-ban önálló államocskává alakultak, Volosin plébános elnöksége alatt, melyet 1939-ben birtokba vett a Horthy hadsereg, s annak magam is a tanúja vagyok, miként alkalmazták a Zupás-örmesterek Rákóczi népszerűtetését a kárpátukránokra is, miránk, magyarokra is, csak hogy a kisebbségnek mindenkor jobban fáj a pofon. Pedig jóbarjársak voltak. Kiváló harcosokat adtak az antifasiszta mozgalomnak is, mint például a magyar ellenállás panteonjában is szereplő Oleksza Borkanyuk. 1946-ban Csehszlovákia magyargyűlölő elnöke, Eduard Benes, néprajzi alapon lemondott róluk a Szovjetunió javára, s azóta e terület Zakarpatszkiy Oblaszty, Kárpátontúli megye néven az Ukrán Sz. Sz. R. része, Ungvár-Uzsgorod székhellyel, s széles körű önkormányzattal kisebbségei javára.

Ezeket ébresztgettem újra magamban, miközben Csapnál (Csop) átgördültünk a megáradt Latorca hídján, s párhuzamosan az odafutó vasútvonallal, jól szaporázó esőben, szépen megművelt tájon, szőlő-, gyümölcsültetvények között közeledtünk a megyeszékhely felé. Új házak, frissen festett templomok, magyar feliratok, a gépkocsirendszeny H-betűjére kalapot emelő, jólöltözött, mindenrendű emberek között, ahol - bizonyára nem sértek meg véle senkit -, egy percig sem éreztem idegen földön magam...

3.

Ha a magyar építőipart az utóbbi időben rengeteg jogos, vagy jogtalan bírálattal érte (nem a mi ingünk, ne vegyük magunkra), ez az Ung-parti UngvárHotel Kárpátontúl szállójára igazán nem vonatkozik. A nyíregyháziak építették, s bátran odasorolhatna a Hyat-Forum mellé is. Ugyancsak nyelvi bábél uralja, csak hogy itt a magyar jobban dominál, mint csúcsidőben a mi dollárvadászmezőiken. Szívesen, és természetesen is beszélnek, csupán egy szép és elegáns pénzváltó fruska utasította vissza némi akcentussal vénemberes bókomat, hogy: „Az ilyen szép virágokra több napfény illenék”; ilyenformán: „Ez nem az ügyintézéshez tartozik, kérem!” Amire az, olyan másfélmázsás-forma újságos néni, Puskin klasszikus nyelvén úgy leápolta, ahogy a nagy könyvben le van írva, hogy azután éntőlem kérjen bocsánatot azért, mert nem tud magyarul. A kedves bábuska lugánszki, Vorosilov tábornagy földije, s idehelyezett leánya-veje-unokái családi kötelékében él. Hozzá is járul. Mint újságárus havi 80 rubelt keres (részmunkaidő), de én a dupláját adnám neki, mert a keddi magyar lapok szerdán már kaphatók nála – a Népszabadságtól, Nők Lapjától, Élet és Irodalomtól a Horgászújságig, oda meggy vissza, s még olcsóbban is, mint nálunk. De árul bélyeget, képeslapot, térképet, játékot, emléktárgyakat is, és szavakban is hűséges propagandisták. „A magyarok nagyon szorgalmas, tiszta emberek. Olyanok, mint az észtek, lettek, örmények. Szeretjük őket!” S háromszor is aláhúzza: „Ocsen harasó”, ami nagyon jó-t jelent.

Ungvár, amerre a legújabb kutatások szerint Almos nagyfejedelmet feláldozták, olyan tagolt város, mint a kor, améelyben élünk. Az szálló környéke új negyed, az óváros túl terül el csobogva folyó Ungon, s a súlypont csak lassacsokán billen át ide. Az ületek szürkébbek, mint a mieink, de gyakorlatilag kapható minden és olcsón. Az emberek kevésbé puccosak, de nyugodtabbak, ráérősebbek. Őrzik azt, ami az övék. nincs eldobott papír, a vásárcsarnokban, ahol az őstermelők az örölt paprikát sztokánnal, féldecivel mérik, ujjhegnyei salátalevélért is lehajolnak, s még a cikkemet is megmutatják, hová tgyem, hiszen csak négyet kell érte lépnem. Hús, zöldség, baromfi, hal, állami és szövetkezeti üzletekben.

Húsvétidő van. A templomban sorban állnak a gyónók. Sztálinképes autóból is befelé tart egy fejkendő néni, olvasóval a kezében. De az Egyetemi Klubból böjttagadó pesti beat

örjög, s harsogják is, egyszerre legalább három-négy nyelven. Az Ungvári Egyetemnek magyar tanszéke va (professzora Váradi Sternberg János), a Kárpáti Igaz Szó mindenhol a fő helyen, a könyvesboltok fele-harmada magyar és irigylendően olcsó. Latin-magyar nagyszótárt vettem 5.75 rubelért, Harsányi Zsolt: Magyar rapszódiaját hétért (ittthon 200,- körül), de kirakatban a helybéli kollégák, Balla László, Szalai Borbála, Kovács Vilmos és mások művei is. Balla László a Sz. U. írószövetségének is tagja.

A szép, ódon óváros sétáló öreguraihoz csatlakozom. Nevetve mesélik, hogy pestiesen „valami van”, mert a pedagógusok, egészségügyiek fizetését a kétszeresére emelték, rendezték a nyugdíjakat (ugyebár „Tovaris Gorbacsov!”), XY főorvost pedig meghívták egy kis átnevelésre, mert pénzért árulta a kórházi helyeket. „Van, aki egy-két fokkal lejjebb lépi a létrán, hogy elérje a vodkát, mert ugyebár, öcsémuram, ez a glasznoszty!” „Hát Cserniczkó hadnagy urat nem ismerik? Úgy tudom tanító volt! És a fogolytársam.” „Nyugdíjas főtanfelügyelő, Vlagyivosztokban szoktatták le a szentkoronáról!” Már a volt-rosszat is kinevetjük. S hiába viccelődnek, hogy igyekezzünk, mi anyaországiak, mert utolérnek, akkora a lendület itten, nehogy futnunk kelljen utánuk néhány év múlva...

A hotel éttermében ugyancsak népszerű a konyhánk. A jugoszláv és olasz asztalszomszéd kamionosok meg is csóválják a fejüket, amikor előételül ukrán káposztalevest rendelnek, hogy rostonsülttel tegyem a koronát reá, a szomszédos asztaloroknál azonban a lengyel és szlovák turisták olyan mennyezetet rázóan igyekeznek túlnótázni egymást, ami elcsábítja a figyelmüket tőlem.

Más teremben édes-bús csendeskén sírja a szőr a bélen, hogy: „Latorca partján a nóta más”; a bárban fiatal testek ránganak úgy, mint bárhol Európában, csak éppen – s ez a 10. emeleti erkélyen jut az eszembe, miközben a tolató fellegek között Rákóczi vigyázó csillagát keresem -, rendőrt alig láttam egész napon át. Csak egyet, a vásárcsarnokban, sorban állott a húsboltban, s azt a járőrt, amelyik borszagú atyafit támogatott a hídon, hogy bele ne essen az Ungba. De hát ez a munkakörükhöz tartozik. Nem?!

4.

„Beregszász büszke város – mondja a sofőrünk, Öcsi, miközben vadul, de mégis óvatosan száguld Bereg székvárosa felé. – Igaz, hogy most csak járásszékhely, de megye-korában a Tiszától, Árpád lovának lábnyomáig, Vereckig tartott a fennhatósága. No, de jó lesz vigyázni, mert jobbról a fehérháziak, balról a sziu-indiánok jönnek!” Az előbbieket, másnéven a „csajkások”, a tanácsi-pártapparátust, az utóbbiak a nyaktáblás közlekedési rendőröket jelentik, de a Noé-bárkájához szokott buszsofőr Öcsinek nem jelentenek veszélyt, még akkor sem, ha a bal lába művégtag. Magyarázata célratartó, valós és érvényes. Magyarul, oroszul, ukránul szinte felismerhetetlen tökélyel beszél, a magyar TV-vel ellenőrzi Kievet és Moszkvát (és viszont), a glasznoszty pedig felszabadította bennem a mindig és mindenhol jelenlevő kisebbségi érzést, a szókimondás fékét, sőt emelt is rajta munkahelyi elismertsége jogán. „Ez itt a mi Vérkénk – sajátítja ki a füрге patakot -, az ott a református templom, a püspökséggel!” „Püspökség? Hiszen itt sose volt!” „Kaptunk egyet a százezer kálvinista magyarnak, kihelyezett teológiai tagozattal, melynek hallgatói Debrecenben vizsgáznak. Sajnos a katolikus pap nagyon kevés.” S mindezt úgy, mintha Papp Gábor járási párttitkárról beszélne. S azután: „Van egy tizenegyszázalékos magyar középiskolánk, egy nyolcosztályos és egy vidéki kollégiumunk, sok száz lakóval. Ide azokból a falvakból jönnek a gyerekek, ahol nem élnek iskolafenntartó számban magyarok. Más iskolába tehát csak az adja a gyereket közülünk, aki be akar nyalni, ha megengedik!”

Új lakótelep, játszótéren focizó fiúk. „Suttold már ide, Ványka!” „Nesze!” „Jóska, joptvojumaty, elcseszted megint!” Odaragadtál, Manó?” Üdén, csíkfürgén és sokkal nagyobb tisztelettel az idősebbek iránt, mint nálunk.

Mozi: Magyar film: Mikszáth Kálmán Fekete város-a.

Ékszerbolt: Magyar turisták rohamozzák az olcsó, arannyal telipultokat.

Hanglemezbolt: Teljes operák, 5-6 rubelért, csak kazetta nincsen: „Van még fejlődőnk, társaim!”

Kisvendéglő: Öcsi süg valamit a vezetőnek, a szó körbejár, s megnyílnak az emberek. 150-200 rubelt keresnek, a lakbér jelképes, iskola, tanszer ingyenes, villany, gáz filléres: „Megvagyunk, és most folyik a váltás, a jobbra”. A glasznosztynak „ellenzéke” is van, a a Kievre, az ottani nácselnikre tekint, de Csernobillal lövik le érte. Belügy, nem forszírozom... Az igazi körkép Margit néninél, Öcsi nagyanyjának vendéglátó asztalánál áll egybe. Négy generáció üli körül, ha a legkisebbek a „Macskaasztalhoz” is szorulnak. A „nagyika”, a „fakanálmarsall” nyolcvan feletti, a dédunoka három. A Matrona Familiae kereskedő volt, a férje raktáros ma is, „nem engedik el”, a lányuk áruházvezető, a vejük párttisztviselő főkönyvelő, az egyik unoka, a kétgyermekes Öcsi, a másik érettségire menendő műszaki, a menyecske olya takaros, mint egy próbababa, s a légkör olyan, mintha iránytűk lennének Moszkva és Budapest között – Kieven át. A tv-t úgy váltják a miénk, Kie, Moszkva, Pozsony és a fene se tudja mi között, ahogy Öcsiné az „Ez a divat”-ot forgatja. A Kárpáti Igaz Szón a Magyar Nemzet, Nagyika Új ember-e, Németh László mellett Nagibin, Csingiz, Ajtmatov, s boldogok, amikor holt barátomat, Kovács Vilmost emlegetem, „mert az „övék”. Itt születtem, nem messzire, Gáton évekig – némi kitérével Lembergbe -, Beregszászon, Munkácson élt, és sokat vitatott regényért, az igazhangú „Holnap is élünk”-ért nemcsak dicséretet, dá-dát is kapott.

„És neki lett igaza, nyugodjon – teszi eá az áment Nagypapa, Sándor bácsi -, ha nem is élte meg, szegény. Íme, itt vagyunk!”

Vő-uram, Attila, Gorbacsov főtitkár és az észti kolhozelnök élő adásban közvetített beszélgetésének a felidézésével oldotta szomorú emlékezést. A Lenin kolhoz elnöke, valahol Tartu körzetében, Lenin-rendes, a Legfelső Szovjet tagja, de a glasznosztynak a létrehozójával tolmács közvetítésével beszélt. (Csak nem Harald Olbrei barátom, akit A jövő tavaszán című könyvemben is megírtam?!) Miután példa nélkül való eredményeiért „mennybe megy”, az SZKP főtitkára enyhe humorral ezt kérdezi tőle: „Mondja, elnök elvtárs, Ön majdnem félszázada szovjet állampolgár, és nem beszél oroszul?” „Én termeltem és gazdálkodtam, kérem - felelte az észti -, de, ha nyugdíjba megyek, ígérem, hozzáfogok!” „Nem olyan sürgős, egyelőre jóideig még mi szeretnénk tanulni magától!” Kacagunk. Csak én gondolok arra, hogy ezt a példát nem ártana néhány hazánkkal szomszédos ország államfőjének a homlokára írni...

A dédunoka az ölembe mászik:

- Budapesten se pisilnek be a kisfiúk, bácsi?
- Az olyanok, mint te, nem!
- Én is magyar vagyok, csak beregszászi...

Benedek Elek apó meséjén alszik el...

Mi pedig váltjuk a világot, reggelig...

... nehezen hagyja magát...

5.

Munkács nélkül Kárpát-Ukrajna olyan lenne, mintha Pest mellől leradíroznánk Budát, s hozzá Beregszászról Kovács Vilmos írócimborám szülőfaluján, Gáton, a Borzsava folyón, Nagymuzsalyon, Alsó-Kerepecen át vezet az út, bár csodálatos vára a főlútról híromondja magát. S látványa a híres történelmi tablót is felidézi: Egyik oldalt Zrínyi Ilona, a várvédő, hős fejedelemasszony, Júlia leányával s Ferenc kisfiával, a későbbi Nagyságos Fejedelemmel, (ruthén testvérek mesehős Knyázával), s szemközt a pribékek, akiknek átaladja Munkács kulcsait, hogy holtigtartó száműzetésbe menjen, Anatóliába, Thököly Imre férje-ura után. De háromszáz esztendő múltával is tiszta, szép a múzeum-vára, és az emlékezete is...

Munkács régi kereskedővárosi mivoltából sokat megőrzött. Eleven, forgalmas és kirakatos. A kárpátorosz görögkatolikusok Rómája volt, de Sztálin az ortodoxokhoz parancsolta őket. A püspöki palota könyvtár, a hívek azonban áthágják az illetéktelen parancsot. „Azelőtt

hangosan imádkoztunk a római pápáért és (már aki), csendesen a patriarkáért - mondja egy öregasszony a székesegyház előtt -, most fordítva csináljuk, vagy a rómaiakhoz járunk." A fogolykoromban oly harsány ateista propagandának semmi nyoma. Sőt, a halforgalom is megnőtt, mert itt van húsvét, a böjtös napok ideje. Bemegyek a halas-boltba én is. „Pozsáloszta” – mondja egy középkorú eladó, de a tanácstalan nézelődésemmre megismétli magyarul is: „Tetszik parancsolni?” „Lazacot keresek, tíz éve nem ettem!” Hívja a nácselnikot, s Budapest a varázsige lesz nála. „Tessék velem jönni!” A raktárba megyünk. „Megrendelésre félre van téve” – mondja, miután kiszolgál. „S nyilván nem a szénehordóknak, vagy a havasi pásztoroknak, de ez éppen úgy a megfogható valósághoz tartozik, mint a fényhez az árnyék...

Szerednyéig még felmegyünk. Falunka nagy, városnak kicsi, középkori templomrommal. Innen származott a sógorom, Kiss János altábornagy ellenálló-társa, Platthy Pál vezérezredes nemzettsége, mely Rákóczinak kancellárt, s csak a Branyiszközi-csatának három hősi halottat adott. Áldassék az emlékezetük!

... s vissza Beregszászra, ahonnan már csak egy kiruccanás vár reám, a hazatérés előtt. Kegyeleti út az is. A Kovács Jóska sírjához, Badalóba, ahová Árpád-kori zamatú falvakon át vezet az út. Bakta, Gecse, Csoma. Badaló kétezres, színmagyar színművészeti község, annyira a Tisza partján, a halálhíreket is által tudják kiáltani a szőke folyó felett, az ottani rokonoknak, hogy harangozzanak a temetés alatt. A református templomon Petőfi-emléktábla. A kertekben, domboldalakon szőlő. Ez még a tokajhegyaljai borvidék. S Kovács Józsefeket mindenki ismeri. Mondják is: „Zarja, igazából: Hajnal utca 2.”

Új ház, s a fél falu új. Ő építette, Kovács Jóska. Átsuhan rajtam a négy közös fogolyesztendő, számtalan levele, 1979-es látogatása, és könnyek nélkül sírok. Etelka vált meg, az özvegye, meg Józsi, a fia; égi és földi jókkal, sonkával, borral, kávéval, süteménnyel vártak. És a drámával: agyvérzés érte, elejtette a kőműveskalapácsot, és nem tudott munka nélkül élni. Felakasztotta magát...

Helyette most Kisjóska, az érettségizett, 26 éves fiai épít. Brigádjával Kazahsztánba jár, ahol 1986-ban április 1-november 1. között, hétezer rubelt küldött haza (két miniszter évi fizetését), s az idén is csak miattam késik...

Jóképű, kulturált legény, féltucatnyi nyelven nem tudják eladni, s a brigádjának versenypárja sem akad, legfeljebb a baltiak, meg a volganémetek, akikből a kazahok földjén közel millióian élnek.

„És, hogy bírjátok, Józsi öcsém?” „Jól! Miénk a munka, a hozzáértés, meg az erő, a munkaadó kolhozé, vagy szovhozé az anyag, a gép, meg a plán (terv), és ne segíts Úristen nekik se, nekünk se, csak csodálkozz! Még Akszakáll Gyinmuamed is kezét fogott velünk!”

Lapozza az ajándék-könyvemet, szerepel-e benne az Édesapja (a Száz tú hossza óta szinte mindenkiben szerepel), s megemeli a poharat. Saját, öt éves, még Jóska barátom szűrte:

- marjon tiszta az emlékezete!
- És sugározzon, Jóska!

Ha krúdis hangulatban lennék (bár igenvalóst szeretem), ez a kérdés csombolyódhatna bennem: „Miért nem boldog a magyar?” De nyugdíjba küldöm Kovács Vilmosért: „Holnap is élünk!”

Lassan hajnalodgat... glasznoszty... legyünk jóreménységgel...

... s nem árt, ha ez a növekvő számjegyű árcédulák előtt is kitart...

Tímár Máté